

Vitéz János és Aquileiai Rufinus

Azokról az ókori szerzőkről, akiknek műveiből idézeteket, illetve utalásokat találunk Vitéz János leveleiben és beszédeiben, munkáinak kritikai kiadása tájékoztat.¹ Azt a sajátos módot pedig, ahogyan a humanista főpap, a megszokottól eltérően, ezekkel az idézetekkel és utalásokkal él, külön tanulmányban próbáltam meg fölvezetni.² Ennek lényege az, hogy Vitéz többnyire nem nevezi meg a forrását; hogy a több forrásból merített szövegeket úgy ötvözi egybe egymással és a saját szavaival, hogy azok stílusosan is egységes egészet alkotnak, az ő fogalmazásának tetszenek; és ami a legfontosabb: hogy aki azután felismeri és megéri eme allúziókat, az Vitéz szándéka szerint „világtörténeti” (azaz antik) távlatokba helyezve mérlegelheti az író (szónok) szavait, anélkül, hogy a szövegek nyíltan, direkt módon utalnának a távlatokra.

Az említett tanulmány nem tér ki arra a figyelemreméltó jelenségre, hogy Vitéz János munkáira *nem általában* jellemző az, hogy mondataiba beleszővi a másokéit. eveléinek és beszédeinek nagyobbik hányada teljesen vagy java részben saját fogalmazásának lát szik. Van azonban néhány darab (főként beszéd), amelyben tömegesen jelenik meg az „idegen anyag”, ezeknek a daraboknak is sak bizonyos részeibe tömörítve. iero, ivi us, uanus és az ifjabb enea voltak a legkedveltebb ókori szerzői; frázisaikat azonban nem könnyű az új kontextusban fölismerni, mert Vitéz klasszikust és középkorit egybe ötvöző, a metaforát és szójáratot előszeretettel alkalmazó stílusa sajátjává olvaszt össze mindent — olykor kemény lekét adva fel annak, aki leikáját vizsgálja, vagy fordítására vállalkozik.³

A leikográfus kalandozása eredményezte azt a „zsákmányt” is, amelyet az alábbiakban bemutatok.⁴

Azt már eddig is tudtuk, hogy az említett klasszikusokon kívül ieronymus is kedvelt auktoraik közé tartozott, bár tőle keveset idéz, s inkább sak a *Leveleskönyv* néhány darabjában; ám éppen az említett szempontból — hogy „idegen tollakkal ékeskedjék”⁵ — ezt az egyházatyát tekintette mintaképének: „onne beati ieronimi et item aliorum sanctorum dotorum, ui orthodoxe sripture bases sunt, omnia volumina atue tota fe re ediio veterum oratorum fulgoribus tonat, ut eos faile onsideres illorum pene et ore et arte loutos ignanter vero si epistolas ipsius beati ieronimi relegeris, Virgilianis eas et lai atue erenii versibus, preterea pluribus satiriis arminibus onustas reperies. on enim indignum ratus est vir ille eo et elibe studio plenus a prophanis inventoribus eua saro usui instrumenta ontrahere.”⁶

¹ Iohannes VITÉZ de Zredna, *Opera quae supersunt*. Ed. Iván BORONKAI. Bp. 1980. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova. Tomus III.

² BORONKAI Iván, *Vitéz János és az ókori klasszikusok*. — *Janus Pannonius*. Tanulmányok. Szerk. KARDOS Tibor és V. KOVÁCS Sándor. Bp. 1975. 219–232. — Valamivel bővebben *Humanista prózaisrodalmunk kezdetei (Vitéz János írói életműve)* című kandidátusi értekezésemben. Bp. 1975. Kézirat, 23–76.

³ BORONKAI Iván, *Vitéz János, „a magyar humanizmus atyja.” — Vitéz János levelei és politikai beszédei*. Bp. 1987. 7–30.

⁴ Bellus Ibolya, *A Magyarországi Középkori Latinság Szótára* munkatársa vezetett a nyomára.

⁵ „Cornicem Esopi alienis coloribus adornatam”: VITÉZ, i. m. 31 (Epistolae 1,29).

⁶ Epistolae 1,32–34: VITÉZ, i. m. 31.

Nos, az idézetben szereplő „többi szent doktor” egyike volt Aquileiai Rufinus (345k.-410), akinek *Historia ecclesiastica* című művét⁷ talán már papi tanulmányai során is forgatta, de az általa idézett passzusok alapján szinte biztosra vehető, hogy a teljes munka, vagy annak egyes részei könyvtárának kincsei között is helyet kaptak.⁸

Allításunkat támasszák alá a következő, önmagukért beszélő párhuzamok, amelyekben sokszor a célzást sem lesz nehéz fölismerni: Vitéz a török veszedelemtől beszél, Rufinus pedig a keresztények üldözöiről. Az allúziók — nem idézetek! — csak az 5. és a 7. beszédben, illetve azoknak is bizonyos részeiben fedezhetők fel; célszerűnek látszik ezek terjedelmesebb közlése, melléjük állítva a mintául szolgáló Rufinus-helyet. Íme:

Orationes, 5

Hist. eccl.

[4. mondat] „Venit enim tempus, occurrit casus, incessit occasio ... quibus oportune aut etiam importune exigentibus,

ne solum adversus mortales hostes, sed prope adversus spirituales demones dimicare oportet, non tantum pro liberis carnis, quantum pro spiritu libertate.”

[5.] „*Suscitavit* namque hiisdem novissimis temporibus antiquus vere fidei hostis ex apparitorum suorum numero Machometh illum Turcum immanem,

qui parentum suorum *tyrannidem* potius, quam locum possidens *violencia* superbissimi belli *ius phasque* omne confudit, et veterem illum Machometum ...

secutus, diversis corruptionibus nostre fidei seorsum schisma componens, propriam sectam et proprios adauget *sectatores.”*

[6.] „Hoc igitur truculentissimo preside ab illa sua et socia sibi tenebrarum gente

persecucionem patitur genus piorum; ... hoc denique imperatore impio moventur

[V,1,4:] „*certamina ... in quibus non adversum mortales milites, sed adversum spiritales demones dimicavit, non pro liberis carnis, sed pro spiritu libertate”;*

[II,14,1:] „*Simonem ex apparitorum suorum numero diabolus suscitans”;*

[IX,1,1:] „*qui in orientis partibus Caesaris tyrannidem potius quam locum tenebat”;*
[II,20,3:] „*Seditionum violentia ius fasque confuderat”;*

[IV,22,5:] „*unusquisque diversis corruptionibus fidei seorsum schisma componens propriam sectam et proprios habuit sectatores”;*

[IV,26,5:] „*persecucionem patitur genus piorum”;*

⁷ EUSEBIUS, *Werke*. 2. Band. *Die Kirchengeschichte*. Hrsg. von Eduard SCHWARTZ. *Die lateinische Übersetzung des Rufinus von Theodor Mommsen*. I-III. Leipzig 1903-1909. — A mű Euszebiosz kaiszareiai püspöknek (megh. 339), valamint utódának és folytatójának, Gelasziosznak (megh. 395) a munkáját tartalmazza latin fordításban, ill. a fordító felfogása szerinti átdolgozásban, megtoldva a 324-395 közötti időszak egyháztörténetének önálló feldolgozásával.

⁸ Klára CSAPODI-GÁRDONYI, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*. Bp. 1984. 98 tanúsága szerint Rufinusnak csupán egy másik fordításáról állíthatjuk biztosan, hogy megvolt Vitéz könyvtárában, a Római Szent Kelemennek tulajdonított *Recognitiones*-ről.

proelia et induuntur bella non solum pro terrarum spatiis aut provinciarum possessionibus, sed pro sarosantis hristiane religionis ritibus a animabus fidelibus prophetandis." [7.] „Quiduid ad obturbandam paem hristianam nanisi poterit, molitur, indignum forte putans ad aliuam euabilem uietem illum

trucem animum posse resolvi, quem ferme quotidie undatim Christianorum profusus cruor pro voto duraret." ... [9.] „beatissimus ille maimus pontife noster ...

inglorios ac desides ad pia bella animos ab domestiis ognatisue funeribus ad verum impia arma pro pietate onvertit." ... [12.] „Aedit hu maius et ... pastoralis ure, paterne

affectionis et proflue caritatis indium: imperii autor imperio suo se subiit ... atue non solum dolores cum dolentibus participat, sed labores eiam um laborantibus euat." ... [17.] „... iubet sublimitas regia suos uoue dolores et ausas pauis onferre in medium,

uibus ad evehendum pro posse illate persecucionis pondus se et ab aliis initari faile patitur, et a semet ogitur eitari." ...

[20.] „umue iugularentur pagano fuore passim uam plurimi,

iam ipsis mortibus pene grauior videbatur metus mortis, dum unusquisque assiduo veatus insultu et quasi in procinctu semper positus, per momenta singula speraret occidi." ...

[28.] „Egrege nuper a pie paternitas uestra asum urbis illius ... , nees a seruitutem nobilissimi generis hominum alamitosis uerbis oram reuoluit, e uibus

tota eorum luctuosa tragedia omprehendi apte poterat." [29.] „Verum ... omnem narrationem superat inibi agitata crudelitas."

[V,1,4:] „*proelia, uae non pro terrarum spatiis nec provinciarum possessionibus, sed pro aelorum regno ... perata*";

[VIII,14,15:] „*truces animos, quos cottidie undatim Christianorum profusus cruor duraret*";

[VII,12:] „*inglorios et desides animos ... gererent*"; [XI,9:] „*desides gentis illius animos ... stimulare uerbis*";⁹

[VII,22,7:] „*affectu uodam dilectionis attrati et uelut participare dolores cum dolentibus cupientes*";

[V,1,11:] „*alii ... infirmiores inuenti et ad inlatae persecucionis evehendum pondus inuualidi*";

[II,20,6:] „*Ut iam ipsis mortibus esset grauior metus mortis, dum unusquisque quasi in procinctu semper positus per momenta singula speraret interfici*";

[III,6,1:] „*omnis eorum luctuosa tragoedia*"; [VIII,9,1:] „*Apud hebaida uero omnem narrationem superat agitata crudelitas*";

⁹ E mondat második fele figyelemreméltó módon visszhangzik az *Epistolae variae* 15.5. mondatában: „solicitat Christianos principes, ut impugnet fidei ... causam armis animisque tuendam suscipiant, longe ab his negligencie callum, quem forte in hac re tepide gesta contraxerunt, abolere desiderans" (VITÉZ, i. m. 190), mely Rufinusnál a következő formában olvasható: „callumque ab his longae negligentiae coepit abolere" (EUSEBIUS, i. m. II. 1015).

[30.] „apta enim ipsa urbe *effervuit in omnem seviciam feritas paganorum*, a ... post vitoriam vi rarum reperisses aut nullum,

ui non *sibi summi esse delicti duceret, nisi aliquid ludibrii aut sceleris in hristiana apita a divina humanae sara intulisset.*” [31.] „Illi ... mos iam usu inditus esse diitur, rabiem aendi post vitoriam, atue e venienti prospera sorte,

veluti draconum calice potato, furere, frenere a palam insanire.” [32.] „... nun tamen ez *speciali quadam sevicia* prima sibi obletamenta primamue virtutis palmam duit *piorum carnibus inhiare*, ita ut fai le redatur diligenti sua neuia *inmanitate behuas, crudelitate feras, atrocitate bestias superare.*”¹⁰

Orationes, 7

[1.] „Pulsatis merore publico animis orruit te preside ... *beati rumoris opinio* ...”

[21.] „... in ho ... bello omnis ris tianus (*sic*) *velut iniuriam faciens passus est iniuriam.*” ...

[27.] „*Desevit in nos uri hostis perdives malicia* ...”

[43.] „Odium ei preipuum in risti (*sic*) ultores *singularis quedam sevicia* suggerit ...” [49.] „*Templum civitatis regie, quod manebat adhuc ab omni prava contagione intactum, et a maioribus nostris captivis perduraverat asyllum, omni dedeore prophatum, omni inmundia pollutum* ogno vimus.” ...

[51.] „Omnis fama illius alamitatis minor est vero, *apellaciones erte admissis facinoribus desunt.*”

[XI,28:] „*velut relaatis frenis effervuit in omnem saevitiam feritas paganorum*”;

[V,1,31:] „*ut unususue summi sibi esse delicti duceret, nisi aliquid in senem sceleris intulisset*”;

[XI,22:] „*gentiles ... velut draconum calice potato insanire omnes ac palam furere oeperunt*”; [II,6,2:] *speciali quadam saevitia* loa eorum ... onserata ... profanari iubet”; [VIII,6,7:] „*ruentus et fero auctor ipse crudelitatis piorum carnibus inhiabat*”; [VIII,7,5:] „*homines ... , ui soli possunt inmanitate behuas, crudelitate feras, atrocitate bestias superare.*”¹¹

Hist. eccl.

[II,2,1:] „*um ... per omnium aures beati huius rumoris volveretur opinio*”;

[VII,30,9:] „*velut iniuriam faciens patiebatur iniuriam*”;

[X,26:] „*ut aliuando etiam in semet ipsam praedives malitia desaeviret*”;

[II,6,2:] „*speciali quadam saevitia* loa eorum ... onserata ... profanari iubet; ... *Templum uoue sanctae civitatis, quod solum manebat totius profanae contagionis intactum et a maioribus perduraverat asyllum, ommutare in templum proprii nominis ausus est*”;

[VIII,12,7:] „*appellaciones ipsae mihi in admissis facinoribus desunt*”;

¹⁰ VITÉZ, i. m. 246-249.

¹¹ Az előfordulás sorrendjében: EUSEBIUS, i. m. I. 401, 137, II. 803, I. 159, 371, 385, 401, II. 787, 667, 1015, 681, I. 407, 161, 199, II. 757, 1033, I. 415, II. 1025, I. 121, II. 751, 755.

[52.] *Ara illesa nusquam, nec immolatio tuta, sed nec libamina legitima ... , praevaticatio tamen est et lapsus ontinuus et ruina multorum.*" [53.] „eletatur hostis ontaminaisse loa santa

..., *tyrannidisque sue assueta sacrilegia piorum cruore delibat.*" ...

[133.] „... tempus adest, ut referatis nun grati viem ..., et non sinite labi eos, qui difficulter erigerentur elisi!"¹²

A párhuzamos helyek összevetése, úgy gondolom, meggyőzően bizonyítja Rufinus művének Vitézre gyakorolt hatását; ugyanakkor fölveti azt a kérdést is, hogy egyegy szó vagy kifejezés értelmezésekor milyen mértékben kell számolni a szövegkörnyezet megváltozásával együtt járó jelentésváltozással. Ez a leikológus, illetve leikográfus gondja.

★

E helyütt, függelékként három utólagos szövegváltoztatásra teszek javaslatot, amelyek a Vitézszövegkiadás előkészítésekor elkerülték a figyelmemet.

A 2. beszéd bevezető mondatának kritikus szakasza a kiadásban így fest: „ut in ho laborum *studio* — uo hatenus te habendi, vel poiuis rehabendi graia uurrimus — tu (a gyermek V. ászló) venires in bravium ...”¹⁴ A szövegnek az *I. Korinthusi levél* 9,24gyel való rokonsága miatt („esitis, uod ui in *stadio* urrunt, omnes uidem urrunt, sed unus aipit bravium”) ezt a változtatást javaslom: „ut in ho laborum *stadio* ...” A kéziratok mind a két olvasatot megengedik.

Az 5. beszéd 49. mondata a kiadásban a hibás kéziratot követi: „um autem origini hristiane et eum affuisse et non *defuturum* virtutem redamus ...”¹⁵ A helyes változat természetesen: *defuturam*.

Végül a 7. beszéd 101. mondatában javasolok javítást. A „ne illudat hostis nostram um milite *comite* iatantiam” változatot két kézirat *comico* olvasatával szemben részesít tettem előnyben, nem gondolván arra, hogy Vitéz János itt Plautus komédiájára, illetve annak főhősére, a *Miles gloriosus*ra utal.¹⁶ A *miles comicus*ra *iacantia*ja ellenére azért nem gondoltam, mert Vitéz, erentiusszal szemben, Plautust egyszer sem idézi — noha van arra adatunk, hogy könyvtárában volt Plautuskötet is.¹⁷ Az itt javasolt változtatás tehát ez: „ne illudat hostis nostram um milite *comico* iatantiam.”

Boronkai Iván

¹² VITÉZ, i. m. 255–266.

¹³ EUSEBIUS, i. m. I. 109, II. 711, 989, I. 121, II. 769, 988, 895, 991 és 1015.

¹⁴ VITÉZ, i. m. 234.

¹⁵ VITÉZ, i. m. 251.

¹⁶ VITÉZ, i. m. 263. — Bellus Ibolya hívta föl erre is a figyelmemet.

¹⁷ CSAPODI-GÁRDONYI, i. m. 125–126.